

ТРАДИЦІОНАЛІСТСЬКІ ДОКТРИНИ ПРАВОЕКСТРЕМІСТСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ В УКРАЇНІ

Васильчук Євген Олегович,
кандидат політичних наук

Проаналізовано ідейно-культурні засади ідеологічних доктрин традиціоналістських правоекстремістських об'єднань в Україні. Зроблено висновок про те, що проекти перебудови суспільних відносин, які містяться в ідеологічних доктринах правоекстремістських угруповань, є несформованими та вибудовуються переважно на ксенофобських штампах. Відзначено, що тиражування таких поглядів є одним із чинників ескалації напруженості міжнаціональних та етноконфесійних відносин у державі чи її окремих регіонах, що може призвести до виникнення точок нестабільності із складно прогнозованими наслідками.

Ключові слова: політичний радикалізм, екстремізм, расизм, націоналізм, антисемітизм, русофобія.

Лібералізація суспільного життя у другій половині 1980-х років створила реальні можливості для плюралізму ідей і думок, вільного сповідування політичних поглядів, що спричинило сплеск суспільно-політичного будівництва. Разом із тим це сприяло появі та інституціоналізації суб'єктів політичного життя, які прагнули прискорення розвитку державницьких процесів, не рахуючись із наявними об'єктивними обставинами. Це зумовило часткову маргіналізацію новонародженої політичної системи і призвело до організаційного оформлення та розгортання діяльності суб'єктів політики, які вибудовували свою діяльність на відверто екстремістських засадах, відкидаючи демократичні, цивілізовані форми політичної боротьби, конкуренції поглядів та ідей.

Особливості маніфестації в сучасних суспільно-політичних реаліях політичного радикалізму та екстремізму є предметом досліджень Е. Андрющенка [1], В. Бакальчук [2], В. Головка [5], І. Морозова [15] та ін. Теоретично вагомими є наукові праці М. Розумного [20], присвячені філософсько-політологічному осмисленню цього явища. Разом із тим задля вироблення ефективних стратегій запобігання та протидії цьому явищу, мінімізації його згубного впливу на депривовані прошарки населення актуальним залишається висвітлення ідейно-культурних засад ідеологічних доктрин правоекстремістських об'єднань в Україні.

Метою даної статті є аналіз ідейно-культурних засад ідеологічних доктрин традиціоналістських правоекстремістських об'єднань в Україні.

Дослідження ідейно-культурних засад ідеологічних доктрин правоекстремістських об'єднань в Україні дозволяє виявити специфічні настанови, які впливають на вироблення соціально-деструктивних поведінкових сценаріїв представників цих угруповань. Традиціоналістськими, або «старими правими», ми визначаємо правоекстремістські об'єднання, для представників яких властивими є орієнтації на ідеологічні праці класиків націоналістичної думки, які обґрунтовують необхідність розгортання революційної, національно-визвольної боротьби задля побудови незалежної держави.

Так, аналіз політико-ідеологічної доктрини Всеукраїнського політичного об'єднання «Державна самостійність України» (ДСУ) засвідчує, що його ідеологи перебувають під сильним впливом націократичних ідей класиків інтегрального націоналізму. Зокрема, у процесі дискусії, що відбувалась усередині ДСУ, ідеальним державним ладом для України було визначено національну диктатуру, яка має базуватись на застосуванні автократичних способів організації суспільного життя, відкидаючи плюралізм думок, конкурентну політичну боротьбу та інші атрибути демократії.

Тому один із керівників та провідних ідеологів цього об'єднання Р. Коваль прямо вказує: «Якщо демократія сприятиме децентралізації і дезінтеграції українських земель, значить геть демократію і демократів! Якщо міцний націократичний режим, заснований на терорі проти антиукраїнських елементів і експропріації їхніх багатств, забезпечить єдність українських земель і високий матеріальний добробут лояльних громадян держави, значить слава національній диктатурі і українському диктатору!» [8, с. 6]. Як бачимо, етнічний чинник набуває визначальної ролі при формулюванні засад ідеального державного устрою, пропонованого ідеологами ДСУ. Його демонстративна артикуляція унаочнює дихотомічність ідеологічного базису цього об'єднання, де протиставлення громадян відбувається саме за етнічною ознакою.

Вагомим орієнтиром для керівників ДСУ є творча спадщина ідеолога українського націоналізму М. Міхновського, який сформулював гасло «Україна для українців!» [14, с. 43], проголошуючи відверто екстремістські й ксенофобські гасла для боротьби із представниками національних меншин [14, с. 43]. Керівники ДСУ у межах свого об'єднання намагалися забезпечувати виключно етнічну інтерпретацію гасла «Україна для українців!», причому термін «українська нація», очевидно, під впливом програмового твору Ю. Липи «Призначення України» інколи підмінюється такими расистськи забарвленими евфемізмами, як «українська нація-раса», «кровна спільнота», «голос крові», «голос роду» [9, с. 19, 40–41; 11, с. 17–19, 231].

Відповідно, наслідуючи расистські погляди Ю. Липи, Р. Коваль наголошував: «Коли ДСУ прийде до влади, українська пропаганда наголошуватиме на почутті етнічної, кровної спільноти як основи української держави» [9, с. 17]. Усупереч вимогам Закону України «Про об'єднання громадян» у статуті ДСУ зазначалося, що членом цієї політичної сили може бути лише українець [3, с. 14]. Також ідеологи ДСУ у своїх працях і партійних засобах масової інформації постійно культивували ідею щодо ухвалення закону про громадянство, який, на їхню думку, «відповідатиме національним інтересам українського народу» [9, с. 53]. Підставою для надання громадянства згідно із баченнями Р. Ковалю має стати «лояльність до української держави і знання української мови» [9, с. 53].

У набутті громадянства України, на думку Р. Ковалю, може бути відмовлено особі, яка «заплямувала себе боротьбою проти українського народу» [9, с. 53]. Також особа іноземного походження (в інтерпретації Р. Ковалю – «чу-

жинець», що перегукується із відповідною термінологією М. Міхновського) не може обіймати посади Президента України, Прем'єр-міністра, Голови Верховної Ради України, Міністра оборони, Міністра внутрішніх справ, Голови Служби безпеки України, Міністра закордонних справ, Генерального прокурора України та ін [9, с. 53], що суперечить положенням законодавства України та міжнародних нормативно-правових актів, які регламентують дотримання прав людини.

Характерною ознакою ідеології ДСУ є демонстративний антисемітизм та агресивна русофобія. Як правило, претензії, що висувалися керівниками цього об'єднання, до осіб, чия діяльність, на їхню думку, суперечить національним інтересам України, перебувають виключно в етнічній площині. Способом доведення деструктивної діяльності таких осіб насамперед є констатація їхнього «неукраїнського», іноетнічного походження. Так, на п'ятому зборі ДСУ, що відбувся у 1994 р., було ухвалено заяву «До національних меншин», у якій прямо зазначалося: «У вас (тобто представників національних меншин. – В. Є.) є вибір: пов'язати своє життя з Україною і стати її лояльними громадянами або, якщо вам неприємна ідея Самостійної України, повернутися на свої етнічні землі» [6, с. 3].

Аналіз творів ідеологів ДСУ засвідчує, що актуалізація ксенофобських доміант відбувається під впливом праць М. Сціборського та Ю. Липи. Так, М. Сціборський у статті «Український націоналізм і жидівство» розв'язання національного питання в незалежній Україні бачив таким чином: «...Єдиним дороговказом при вишукуванні шляхів відношення державної влади до меншостей (тобто до національних меншин. – В. Є.) має бути засада: *нормальне співжиття суспільства та його окремих національних складників і співпраця всіх на благо Української Держави* (курсив М. Сціборського. – В. Є.). Ті меншості, які стануть на шлях цих засад, у праві очікувати від влади всебічної лояльності й підтримки. Тих же, хто схоче шкодити реалізації цих засад, мусить спинити тверда, караюча рука державного закону» [24, с. 267]. Далі М. Сціборський застерігає представників єврейської національної меншини: «Жидівство повинно також реально рахуватись з можливим фактом свого існування в умовах української державності, відношення до якої буде передумовляти й політику влади до нього самого» [24, с. 272]. Відповідно, поширеним мовленнєвим штампом, який використовувався ідеологами ДСУ для позначення своїх політичних опонентів, є термін «жид» і по-

Стратегічні пріоритети, №4 (29), 2013 р.

хідні від нього фразеологічні конструкції: «жидівський капітал», «жидофільствующі дисиденти», «світове жидівство», «жидівська преса» тощо [9]. Задля уникнення громадського осуду та звинувачень в антисемітизмі, притягнення до відповідальності за розпалювання міжнаціональної ворожнечі у партійній газеті ДСУ «Нескорена нація» було розміщено статтю П. Мірчука під назвою «До питання: «жиди» чи «євреї?»», в якій наголошувалося на тому, що використання евфемізму «жид» не має на меті завдати образи представникам єврейської громади, а є традиційним українським етнонімом [13, с. 7].

Схожим чином у середовищі ДСУ сформовано ставлення до росіян, що перегукується із поглядами вже цитованого вище М. Міхновського [14, с. 37–38]. Відповідно, ідеологами об'єднання росіяни визначаються як «загарбники», що «знищили українську еліту» [9, с. 12]. Претензії до росіян і представників інших національних меншин, яких ідеологи об'єднання визначають як «колаборантів», «окупантів», «асиміляторів», «російську біомасу», «сонмище російськомовних волоцюг», «вислужників інших національностей» тощо [9], редукуються насамперед до звинувачень у посяганнях на державність і незалежність України.

Зважаючи на прихильне ставлення М. Сціборського до фашизму, в окремих працях ідеологів об'єднання, зокрема у «Підставах націократії» Р. Ковалю, зустрічаються алюзії, цитати та прямі посилання на антидемократичні й антиліберальні ідеї А. Гітлера та Б. Муссоліні. Так, ідеологи ДСУ, розмірковуючи про «почуття кровної спільноти» та «підневільний стан українського народу» [9, с. 11, 15], намагаються довести безперспективність політичної боротьби легальними, парламентськими шляхами, проводячи аналогії із Веймарською республікою та підкріплюючи їх цитатами із «Моєї боротьби» А. Гітлера [9, с. 9, 11, 32]. Ідея збройної боротьби, що камуфлюється ідеологами фашизму під «національну революцію», знаходить свій відгук і у програмових працях ідеологів ДСУ [9, с. 48].

Як бачимо, ідеологічна доктрина ДСУ вибудовується на етнократичних і ксенофобських засадах. Актуалізація етнічного чинника ідеологами об'єднання зумовлюється необхідністю залучення до своїх лав нових і мобілізації наявних активістів. Відповідно, етнічний чинник набуває домінантного становища в ідеології та практиці ДСУ, застосування якого дозволяє визначити уявного «ворога», на якого спрямовується агресія активістів об'єднання.

Схожі ідейні позиції та орієнтири має й інша націонал-радикальна організація – Со-

ціал-національна партія України (СНПУ). Як засвідчує аналіз її програмно-ідеологічних матеріалів, представники цієї політичної сили, на відміну від ДСУ, визнаючи цінність програмових праць класиків українського інтегрального націоналізму, намагаються обґрунтувати власну оригінальну ідеологічну концепцію, яка також містить етнократичні та ксенофобські орієнтири. Назва цієї партії сформована, як зазначає її голова Я. Андрушків [17, с. 6], під впливом твору Я. Стецька «Дві революції» [22]. У цьому сенсі при виробленні ідеології СНПУ вбачається ідейний вплив ідеологів європейських праворадикальних рухів 1920–1940 рр. [7, с. 205; 4, с. 86; 16].

Проблеми суспільного життя ідеологами СНПУ аналізуються виключно крізь призму впливу етнічного чинника. Так, у статті «До європейського товариша» Я. Андрушків, аналізуючи тенденції поглиблення інтеграційних процесів між країнами Західної Європи, застерігає їх від втрати своєї національної самобутності та пророкує виникнення конфліктів на расовому та етнічному ґрунті [17, с. 9–10]. Інший колишній ідеолог СНПУ А. Парубій у статті «На грані двох світів» небезпеку для України вбачає у різних цивілізаційних впливах, що маскуються у політичні ідеології лібералізму, уособленням якого він вважає Сполучені Штати Америки, та комунізму, осердям якого, на його думку, є Росія [17, с. 15–17]. Критика ідеологами СНПУ (Я. Андрушків, А. Парубій, Л. Мартинюк, А. Поцілуйко та ін.) ліберальних цінностей західного світу містить ті ж пасажи, що й ідеологічна доктрина ДСУ [17, с. 16, 27, 31]. Критика ними марксизму та лібералізму співзвучна з ідеологічними пасажами А. Гітлера та Б. Муссоліні, які вважали, що вплив цих ідеологій сприяє формуванню обивательського, «негероїчного» типу особи [4; 16].

Претензії до прихильників комуністичної ідеології висуваються виключно в етнічному контексті. Комунізм визнається інструментом поневолення українського народу Росією [19]. Ксенофобські настанови щодо російської національної меншини та Російської Федерації відображені не лише в ідеологічних творах представників СНПУ, а й у її програмі. Так, згідно із цим документом Росія вважається «причиною всіх бід на Україні», оскільки «принесла на Україну... чужі для українців способи взаємовідносин між людьми» [19]. Крім того, на відміну від ідеологів ДСУ, які поділяли гасло М. Міхновського «Самостійна Україна», керівники СНПУ вважали його застарілим, а тому висували інше гасло – «Велика Україна», визначаючи Україну як геополі-

тичний центр Євразії та намагаючись протиставити її Росії [19].

Характерними для ідеологічних праць СНПУ є орієнтації на створення «нового», елітарного типу людини шляхом зміцнення її «національного духу» та виховання «національної свідомості». Вагоме місце в ідеології та практиці СНПУ має пієтет перед вождистськими формами правління та вихованням культу сили. Підтвердженням цьому є аналіз змісту статей А. Парубія, В. Мороза, А. Поцілуйка [17] та ін. Культивування зазначених суб'єктивно-ідеалістичних, містико-волюнтаристських настанов, артикуляція расистської проблематики свідчать про наявність ідеологічних зв'язків програмових творів СНПУ з відповідними напрацюваннями ідеологів європейських праворадикальних рухів 1920–1940 рр., які, крім того, мали значний вплив на класиків українського інтегрального націоналізму Д. Донцова, М. Сціборського, Ю. Липу, Я. Стецька, С. Бандеру та ін.

Таким чином, аналіз ідеології Соціал-національної партії України демонструє принципову орієнтацію її керівників на використання у своїй ідеологічній діяльності різних форм ксенофобії та дискримінації за етнічною та расовою ознаками. Розглядаючи особливості співвідношення етнічного та расового чинника в ідейному базисі СНПУ, ми бачимо, що останній має домінантне становище. Додатковим підтвердженням етнократичних і расистських настанов СНПУ є претензії на елітарність і спроби теоретичного осмислення проблеми виховання людини «нового типу» в дусі виключної відданості українським національним цінностям і традиціоналістським символам, які набувають в ідеології СНПУ гіпертрофованого значення.

На відміну від расистських імперативів представників ДСУ та СНПУ, керівники та ідеологи Всеукраїнської організації «Тризуб» імені Степана Бандери, як випливає із самої назви організації, орієнтуються на ідеологію і практику «бандерівської» фракції Організації українських націоналістів. Відповідно, керівники та ідеологи «Тризубу» В. Іванишин, Є. Філь і Д. Ярош у своїх програмових працях використовують ідейно-теоретичну спадщину Д. Донцова, С. Бандери, Я. Стецька, С. Ленкавського, Ю. Вассіяна та ін. Так, у статуті організації прямо зазначається, що «Всеукраїнська організація «Тризуб» імені Степана Бандери... побудована на засадах... ідеології українського націоналізму в інтерпретації Степана Бандери...» [21]. Тому аналіз програмно-ідеологічних праць представників «Тризубу» засвідчує використання значної кількості пасажів, алюзій, цитат, фразеологіч-

них конструкцій, наявних у творах ідеологів ОУН (б). Фактично ідеологи організації не ставлять за мету подальшу розбудову ідеології українського націоналізму, а лише намагаються адаптувати ідейну спадщину своїх попередників до сучасних реалій.

Наявність прямих ідеологічних запозичень унаочнюють такі приклади. Представники організації, як випливає з її статуту, своєю метою вважають: «Здобути, закріпити і розбудувати Українську Самостійну Соборну Державу...» [21]. Треба зазначити, що ідеологічний фетиш «Українська Самостійна Соборна Держава» (УССД), яким досить часто послуговуються представники «Тризубу», був сформований у 1940-х роках і належить ОУН (б).

У відозві «Ми бандерівці! Ми йдемо!» ідеологи «Тризубу» проголошують: «Здобудемо Українську Державу або згинемо у боротьбі за Неї» [12]. Це є прямим запозиченням із «Декалогу українського націоналіста» одного із провідних ідеологів ОУН (б) С. Ленкавського [10]. Також у статуті «Тризубу» визначено перелік гасел організації, які є прямими запозиченнями із програмових творів та агітаційно-пропагандистських матеріалів ідеологів та учасників національно-визвольної боротьби 1920–1950-х років.

Спроби адаптації ідейно-теоретичної спадщини діячів ОУН (б) керівниками та ідеологами «Тризубу», як доводить аналіз їхніх програмових творів, відбувається без належного ґрунтового філософського осмислення сучасних реалій. Це вказує на нерозуміння та ігнорування причинно-наслідкових зв'язків суспільного розвитку, а тому має здебільшого спекулятивний характер, оскільки вибудовується переважно довкола наявних у суспільстві проблем і на критиці діяльності органів державної влади України та її окремих посадових осіб. В основі ідеології «Тризубу» перебуває спрощене, проте максимально радикалізоване протиставлення своєї організації об'єднанням та особам, які мають принципово інші світоглядно-ідеологічні переконання. Так, традиційно представники націоналістичного дискурсу ворогами української державності визнають прихильників комуністичної ідеології, що обумовлюється впливом ідеологічної спадщини ОУН (б). У цьому контексті «Тризуб» не є винятком. Його керівники визначають представників комуністичної ідеологічної течії як прихильників «комуно-сатанинських ідей» та інструментами «імперської експансії», а ідеологів та керівників СРСР В. І. Леніна та Й. В. Сталіна вважають «міжнародними терористами», «комуністичними гадами» та «злочинцями» [25; 26].

Стратегічні пріоритети, №4 (29), 2013 р.

Характерною ознакою ідеологічних праць представників цього угруповання, зокрема й нинішнього голови Центрального Проводу ВО «Тризуб» імені Степана Бандери Д. Яроша, є тотальна етнізація наявних суспільних проблем при запереченні расистських теорій. Так, Д. Ярош, критикуючи своїх політичних опонентів, особливу увагу звертає на ідеологічну діяльність Соціал-національної партії України та її наступника – Всеукраїнського об'єднання «Свобода». Ідейна непослідовність цієї політичної сили, на його думку, полягає в тому, що її представники «кидаються у расизм, у профашистські крайнощі, використовують у своїх писаннях ідейні елементи рунвірівства...» [26]. Схильність до етнізації суспільних проблем в ідеології «Тризубу» унаочнюють ідеологічні механізми визначення ворогів України, на боротьбу із якими спрямовує зусилля ця організація. Так, уже цитований Д. Ярош вважає, що в Україні сформовано режим «внутрішньої окупації» [26].

Як бачимо, такі ідеологічні орієнтири не є принципово новими, оригінальними напрацюваннями ідеологів «Тризубу», вони – лише результат запозичень і спадковості ідеологічних традицій ОУН (б). Навіть декларовані ідеологами організації антиглобалістські сентенції не є спробою привнесення власних ідей у розробку сучасної націоналістичної ідеології. Проголошення ідеологами «Тризубу» своїми союзниками «у боротьбі за національне визволення» європейських екстремістських і терористичних угруповань під гаслами «Світ без імперій!» та «За вашу і нашу свободу!» свідчить лише про спробу адаптації гасла ОУН (б) 1940-х років «Свобода народам! Свобода людині!» та фрагментів ідеологічної практики Антибільшовицького блоку народів, створеного за ініціативи ОУН (б) у листопаді 1943 р., до діяльності «Тризубу».

Фактично ідеологія «Тризубу» – це несистематизований набір цитат із творів класиків українського інтегрального націоналізму, спроб їхньої адаптації до сучасних реалій та фантазмагоричних ідей про необхідність боротьби з уявним «ворогом». Виключно спрощене розуміння сучасних суспільно-політичних і соціально-економічних реалій, спроби створення міфологізованого образу своїх керівників та ідеоло-

гів шляхом відпрацювання всередині «Тризубу» жорсткої парамілітарної ієрархії, проведення ідеологічних занять, на яких актив має лише механічно відтворювати уривки із текстів програмових праць керівників організації без їх належного осмислення, вочевидь, свідчить про принципову орієнтацію керівників цього угруповання на необхідність усереднення інтелектуального рівня своїх активістів, що дозволяє маніпулювати їхньою свідомістю й поведінкою при плануванні та здійсненні заходів екстремістської спрямованості.

Висновки

Аналіз програмових праць засвідчив фактичну несформованість проектів перебудови суспільних відносин, які містяться в ідеологічних доктринах правоекстремістських угруповань. Вагомими складниками політико-ідеологічних доктрин представників цієї течії є антисемітські, расистські та ксенофобські штампи, ідеї вищості певної нації та повного підпорядкування індивідуальної волі колективним інтересам з артикуляцією насильницьких методів політичної боротьби. Тиражування таких поглядів є одним із факторів ескалації напруженості міжнаціональних та етноконфесійних відносин у державі або її окремих регіонах, що може призвести до виникнення точок нестабільності із складно прогнозованими наслідками.

Специфіка ідеологічних доктрин правих екстремістів унеможливорює набуття ними масової підтримки в українському суспільстві, що суттєво звужує їхні мобілізаційні можливості та, відповідно, зменшує їхню роль у реальному політичному житті. Своєю чергою, це сприяє віртуалізації діяльності таких об'єднань, які спрямовують її на розбудову інформаційних ресурсів у мережі Інтернет задля тиражування своїх ідей. В окремих випадках діяльність правих екстремістів характеризується спорадичними виявами хуліганства на релігійному, етнічному чи расовому ґрунті, що зумовлює відповідне реагування з боку правоохоронних органів.

Як подальші напрями дослідження перспективними автор вважає висвітлення питань, пов'язаних з ідейними джерелами ліво-радикальних об'єднань в Україні.

Список використаних джерел

1. Андрющенко Е. С. Об'єднання «Державна самостійність України» у політичному житті 1989–2003 рр. / Е. С. Андрющенко // Наук. пр. іст. факультету Запорізь. нац. ун-ту : збірник / голов. ред. Ф. Г. Турченко. – Запоріжжя, 2010. – Вип. XXIX. – С. 232–238.

2. *Бакальчук В. О.* Сучасні тенденції розвитку правого радикалізму в українському суспільстві / В. О. Бакальчук // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 3 (20). – С. 39–44.
3. *Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України».* – К., 1994. – 40 с.
4. *Гитлер А.* Моя боротьба / А. Гитлер. – М. : ИТФ «Т-Око», 1992. – 512 с.
5. *Головко В.* Екстремізм та радикалізм в Україні : особливості формування, основні напрями, форми протидії з боку держави / В. Головко // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки : міжвід. зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 19 (2). – С. 248–276.
6. *До національних меншин // Незборима нація.* – 1994. – № 21 (63). – С. 3.
7. *Дрие ла Рошель П.* Фашистский социализм / Пьер Дрие ла Рошель. – СПб. : Владимир Даль, 2001. – 248 с.
8. *Коваль Р.* Майбутнє України / Р. Коваль // Філософія українства. – К., 1995. – 63 с.
9. *Коваль Р.* Підстави націократії / Р. Коваль ; передмова В. Рубана. – К., 1994. – 56 с.
10. *Ленкавський С.* Декалог українського націоналіста (Десять заповідей) / С. Ленкавський // Офіційний сайт Надвірнянської районної організації ВО «Свобода» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://svoboda-vo.at.ua/news/dekalog_ukrajinskogo_nacionalista_desjat_zapovidej/2012-02-07-777
11. *Липа Ю. І.* Призначення України / Ю. І. Липа. – Львів : Просвіта, 1992. – 274 с.
12. *Ми бандерівці! Ми йдемо! // «Бандерівець»* – офіційний сайт Всеукраїнської організації «Триzub» імені С. Бандери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://banderivets.ho.ua/index.php?page=pages/main/zmist2>
13. *Мірчук П.* До питання : «жиди» чи «євреї?» / П. Мірчук // Нескорена Нація. – 1992. – № 10 (14). – С. 7.
14. *Міхновський М. І.* Самостійна Україна / М. І. Міхновський. – К. : Діокор, 2002. – 80 с.
15. *Морозов И. Л.* Политический экстремизм в информационном обществе / И. Л. Морозов // Космополис (Журнал мировой политики). – 2008. – № 1 (20). – С. 72–81.
16. *Муссолини Б.* Доктрина фашизма / Б. Муссолини // Официальный сайт Общества «Белые Традиции» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://white-society.org/index.php?name=Files&op=view_file&lid=3
17. *Правий напрям.* Збірка матеріалів періодичних видань Соціал-національної партії України. – Львів, 1998. – 41 с.
18. *Програма реалізації української національної ідеї у процесі державотворення // «Бандерівець»* – офіційний сайт Всеукраїнської організації «Триzub» імені С. Бандери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://banderivets.org.ua/index.php?page=pages/zmist4/zmist415>
19. *Програма Соціал-національної партії України // Офіційний сайт націонал-революційного часопису «Ватра» [Електронний ресурс].* – Режим доступу: <http://www.vatra.cc/sotsial-natsionalizm/prohramasotsial-natsionalnoyi-partiyi-ukrayiny.html>
20. *Розумний М. М.* Екстремізм і радикалізм у смисловому полі української політики / М. М. Розумний // Українська політична нація : генеза, стан, перспективи / за ред. В. С. Крисаченка. – К. : НІСД, 2003. – С. 521–529.
21. *Статут Всеукраїнської організації «Триzub» імені С. Бандери // «Бандерівець»* – офіційний сайт Всеукраїнської організації «Триzub» імені С. Бандери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://banderivets.org.ua/ctatut.html>
22. *Стецько Я.* Дві революції : [публіцистика] / Я. Стецько // Офіційний сайт інтернет-видання «Український центр» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com/Література/Ярослав-Стецько/55307-1>
23. *Сціборський М.* Націократія / М. Сціборський // Офіційний сайт «Українське життя в Севастополі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/evshan/natiocrasy4.htm>
24. *Сціборський М.* Український націоналізм і жидівство / М. Сціборський // Розбудова нації. Орган Проводу українських націоналістів. – 1930. – Ч. 11–12 (35-36). – С. 266–273.
25. *Ярош Д.* Слово до побратимів : «Минуле, сучасне, майбутнє...» / Д. Ярош // «Бандерівець» – офіційний сайт Всеукраїнської організації «Триzub» імені С. Бандери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://banderivets.ho.ua/index.php?page=pages/zmistd0/Jarosh/slovo>
26. *Ярош Д.* Українська революція : ХХІ століття / Д. Ярош // «Бандерівець» – офіційний сайт Всеукраїнської організації «Триzub» імені С. Бандери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://banderivets.ho.ua/?page=pages/zmistd0/Jarosh/rev>